

MAGDALENA CHOWANIEC

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska

<https://orcid.org/0000-0002-7236-6808>

Copyright and License: Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2025. This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivatives 4.0 International (CC BY- ND 4.0) License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/legalcode.pl>).

NOWI UŻYTKOWNICY JĘZYKA ŚLĄSKIEGO. IDEOLOGIE JĘZYKOWE I PERSPEKTYWY

Słowa kluczowe: nowi użytkownicy języka, ideologie językowe, język śląski, języki mniejszości.

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie praktyk i przekonań związanych z językiem śląskim towarzyszących przedstawicielom młodego pokolenia, którzy przybyli na Górny Śląsk z innych obszarów Polski. Badanie skupia się na nowych użytkownikach języków mniejszości oraz ideologiach językowych obecnych wśród członków tej grupy. Temat podjętych badań jest istotny ze względu na zmianę w schematach migracyjnych w regionie oraz z powodu spadającej liczby użytkowników języków mniejszości. Zastosowana metodologia skupia się wokół analizy ilościowej i jakościowej. W pierwszym etapie zebrano ankiety online skierowane do osób w wieku 18–35 lat, które osiedliły się na Śląsku w dorosłym życiu. Drugi etap to wywiady z młodymi aktywistami propagującymi język śląski, również pochodzącymi spoza historycznego obszaru Śląska. Wyniki ankiet pokazały, że mimo istniejących negatywnych przekonań na temat języka śląskiego, znaczna liczba respondentów wyraziła chęć pogłębiania swoich kompetencji językowych. Wypowiedzi zarejestrowane podczas wywiadów podkreśliły istotność ogólnej świadomości językowej i budowania relacji z innymi członkami wspólnoty komunikacyjnej języka w procesie stawania się nowymi użytkownikami śląszczyzny. Na podstawie przeprowadzonych badań można wnioskować, że część ankietowanych ma potencjał do rozwinięcia swoich umiejętności językowych. Kluczowym elementem tego procesu jest implementacja odpowiednio zaplanowanych działań rewitalizacyjnych, które wspierają aktywne zaangażowanie w używanie języka śląskiego oraz są otwarte na objęcie swoim zakresem również osoby spoza regionu.

1. WSTĘP

Językiem śląskim posługuje się część mieszkańców województwa śląskiego, opolskiego oraz terenów położonych poza granicami Polski, m.in. na terenie Republiki Czeskiej. Śląski nie jest prawnie uznany ani za język regionalny, ani za język mniejszościowy na podstawie ustawy z 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym¹. Mimo to w 2011 roku 529 tysięcy obywateli Polski zadeklarowało posługiwanie się śląszczyzną². Z kolei w spisie powszechnym z 2021 roku ponad 450 tysięcy osób na Śląsku zadeklarowało, że posługuje się językiem śląskim w swoich domach oraz życiu prywatnym³. Ważne jest to, że nie tylko rodowici Ślązacy są użytkownikami języka śląskiego. Ze względu na industrialny charakter województwa śląskiego w XX wieku wiele osób z innych regionów Polski przeprowadziło się na Górny Śląsk w poszukiwaniu zatrudnienia, szczególnie w okresie po II wojnie światowej. To na ten okres historii przypada wzmożenie „konfliktu etnicznego” (jak nazywa tę nabrzmiewającą sytuację m.in. U. Swadźba (2012, s. 49–50) między Ślązakami a Polakami pochodzącymi spoza Śląska⁴. I choć Swadźba (2012) uważa, że ten konflikt etniczny wygasa, pejoratywne określenie osoby przybyłej z Polski, „Gorol”, nadal jest używane, choć już częściej jako przedmiot żartu. Obecnie Ślązacy starają się odciąć od negatywnego postrzegania obcych i używania terminu „Gorol” w sposób pejoratywny, choć zdarza się, że różne wydarzenia polityczne nasilają złe emocje (Tambor, 2006).

Nie oznacza to jednak, że napięcia pomiędzy Ślązakami i Polakami całkowicie zniknęły. W ogólnopolskim dyskursie Ślązacy niejednokrotnie doświadczyli aktów dyskryminacji, zaś okresem wyróżniającym się pod kątem antypatii wobec Ślązaków był czas pandemii. Wyższy procent zachorowań na Śląsku poskutkował wtedy złośliwymi uwagami na temat higieny lub nieostrożności Ślązaków (Rzepka, 2022).

Od 1993 roku saldo migracji ma wartość ujemną (Swadźba, 2012). Więcej osób opuszcza Śląsk niż przeprowadza się na jego teren. Motywacją sporej części przyjezdnych na Śląsk to często rozpoczęcie kształcenia wyższego na jednej ze śląskich uczelni. Badania przeprowadzone na potrzeby tego artykułu dotyczą przede wszystkim osób przybyłych na Śląsk (między 18. a 35. rokiem życia). Część danych jakościowych została także pozyskana w wywiadach z osobami, które na Górny Śląsk przyjeżdżają sporadycznie, ale są za to aktywistami języka lub kultury śląskiej. Ankiety oraz wywiady pozwoliły na otrzymanie ogólnego obrazu praktyk językowych tych osób, oraz zidentyfikowanie ideologii językowych funkcjonujących wśród młodych osób spoza Górnego Śląska.

¹ T.j. Dz.U. 2005 nr 17 poz. 141.

² Wyniki spisu powszechnego z 2011 roku: <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/> (dostęp: 27.11.2025 r.).

³ Wyniki spisu powszechnego z 2021 roku: <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2021/nsp-2021-wyniki-ostateczne/> (dostęp: 27.11.2025 r.).

⁴ Używane tutaj naprzemiennie wyrażenia Śląsk oraz Górny Śląsk odnoszą się do terytoriów Górnośląskiego Obszaru Przemysłowego (GOP) bez terytoriów Zagłębia Dąbrowskiego, ale obejmujących również okolice Rybnika, tereny Śląska Cieszyńskiego oraz Śląska Opolskiego.

Celem analizy ideologii językowych była odpowiedź na pytanie czy młode pokolenie przybywające na Górną Śląsk ma szansę stać się nowymi użytkownikami języka śląskiego, jak to miało często miejsce wśród starszych pokoleń przybyszów.

2. KIM SĄ NOWI UŻYTKOWNICY JĘZYKA?

Nowi użytkownicy języka (czasami również nazywani „nowomówcami”) to termin używany wobec osób, które mają mały kontakt z językiem zredukowanym (fr. *minoré*) w domu lub lokalnej społeczności, ale które uczą się go przez immersję, dwujęzyczne programy edukacyjne lub projekty rewitalizacyjne (O’Rourke i in., 2015). W jego anglojęzycznej formie *new speaker* jest często stosowane jako określenie zbiorcze, odnoszące się zarówno do takich terminów jak *L2 learner* czy *emergent bilingual*. Najczęściej opisuje się w ten sposób młode pokolenia użytkowników języka, które doświadczyły przerwania lub ograniczenia przekazu międzypokoleniowego. Z kolei we francuskojęzycznej wersji *néolocuteurs* ten termin odnosi się już specyficznie do sytuacji języków regionalnych. Jest stosowany wobec tych, którzy nauczyli się języka z dala od środowiska rodzinnego (Costa, 2010). *Néolocuteurs* często zdobywają swoją wiedzę na temat języka w szkołach immersyjnych, takich jak szkoły Diwan dla młodych użytkowników bretońskiego. W wielu wspólnotach językowych określenie „nowy użytkownik języka” bywa również stosowane przez niektórych, szczególnie natywnych użytkowników, jako termin pejoratywny. Dla przykładu starsze pokolenia użytkowników języka bretońskiego uważają, że *néo-bretonnants* nie są prawdziwymi użytkownikami bretońskiego, ale że posługują się jego sztuczną odmianą, inną od tej, której mogliby się nauczyć w procesie przekazu międzypokoleniowego. Argumentem często wysuwany wobec nowych użytkowników jest podważanie autentyczności „nowego” wariantu językowego (O’Rourke i in., 2015). Ma to związek z przekonaniem, że prawdziwymi i autentycznymi użytkownikami języka zredukowanego są tzw. native speakers, czyli osoby, które znajomość języka wyniosły z domu (Baxter, 2021).

N. Dołowy-Rybińska (2017) wyróżnia trzy warunki, które muszą zostać spełnione, aby użytkownik języka mógł zostać zaliczony do grona nowomówców. Taka osoba:

- 1) musi używać języka mniejszości co najmniej w minimalnym zakresie;
- 2) musi wejść w społeczność językową lub mieć bliskie relacje z członkami tej grupy; oraz
- 3) musi świadomie wybierać mówienie w tym języku i być zaangażowana w życie mniejszości językowej.

Często nowomówcy języka mniejszości są zarazem użytkownikami języka odziedziczonego (Lipińska, Seretny, 2019; O’Rourke i in., 2015). Biorąc pod uwagę zestaw warunków sformułowanych przez Dołowy-Rybińską, przyjmuję, że nie jest to jednak warunek konieczny do spełnienia, by być zakwalifikowanym do kategorii nowych użytkowników języka.

Młode osoby przybyłe na Śląsk z innych regionów Polski mogą zostać zakwalifikowane do grupy nowomówców pod warunkiem, że spełniają wymienione wymagania

(używanie języka, relacje z innymi użytkownikami, zaangażowanie). Sytuacja takich osób zmieniła się diametralnie na przełomie XX i XXI wieku, ponieważ znajomość języka śląskiego nie jest już potrzebna, aby swobodnie komunikować się w tym regionie. W latach najliczniejszych migracji na Śląsk wiele osób przybyłych do regionu uczyło się języka śląskiego drogą asymilacji kulturowo-społecznej, np. przez wchodzenie w związki małżeńskie ze Ślązakami/Ślązaczkami lub dostosowywanie się do wariantu językowego używanego w zakładzie pracy. Obecnie język polski dominuje niemal we wszystkich dziedzinach życia, więc potrzeba asymilacji jest ograniczona. W badaniach przeprowadzonych na potrzeby tego artykułu sprawdzam, czy młode osoby przybywające na Śląsk mają potencjał, by stać się nowymi użytkownikami języka śląskiego. Na podstawie zidentyfikowanych ideologii językowych staram się rzucić światło na postrzeganie języka śląskiego przez potencjalnych nowomówców.

3. IDEOLOGIE JĘZYKOWE

Ideologie językowe często są pojmowane w kategoriach „zespołu przekonań” na temat danego wariantu językowego (Woolard, Shieffelin, 1994). Według jednej z pierwszych definicji ideologia językowa jest „zbiorem wyobrażeń o języku, formułowanych przez użytkowników języka jako racjonalizacja bądź uzasadnienie postrzeganej struktury języka i jej użycia” (Silverstein, 1979, s. 193, cytata za: Chromik, 2014). Dołowy-Rybińska oraz M. Hornsby (2021) rozwijają tę myśl, podkreślając że ideologie językowe to przekonania, uczucia oraz założenia podzielane w społeczeństwie na temat różnych rodzajów/kategorii języków. Dotyczą one np. postrzegania języków regionalnych w relacji do języka standardowego czy języka młodzieży w relacji do języka starszych pokoleń. W szerszej perspektywie dotyczą one również samych użytkowników danych wariantów językowych. W. Wolfram (1998), prowadzący badania nad AAVE (*African-American Vernacular English*, tj. afroamerykańską odmianą angielskiego) jako ideologie językowe rozumiał wszelkie powszechnie uznane systemy przekonań o tym, czym język jest, a czym powinien być. N. Albury (2020) z kolei podkreśla, że to, co łączy wszystkie koncepcje ideologii językowych, to założenie, że są one konstruktami społecznymi oraz wynikiem doświadczeń ludzkich i prób regulowania życia społecznego. E. Michna (2019) zwraca uwagę na fakt, że ideologie językowe mogą mieć różne cele, w zależności od tego, czym interesom mają służyć. Niekoniecznie więc noszą ze sobą negatywną konotację, mogą być użyteczne zarówno do „uzasadnienia emancypacji językowej grupy, jak i blokować takie dążenia” (Michna, 2019, s. 4).

Negatywne ideologie językowe mogą mieć poważne konsekwencje dla użytkowników nieuprzywilejowanego języka. Będą one skutkować zarówno autostygmatyzacją, jak i glottofobicznymi⁵ zachowaniami lub uwagami użytkowników języków

⁵ Glottofobia to termin określający wszelkie zachowania dyskryminacyjne związane z postrzeganiem danej odmiany językowej (lub jej realizacji) oraz związany z procesem stygmatyzującym prowadzącym do tego typu dyskryminacji (Blanchet, 2017, 2021).

uprzywilejowanych wobec języków mniejszości. Zjawisko to może mieć realne skutki dla jakości życia użytkowników języka. Władze państwowe uprawiają politykę, która faworyzuje niektóre języki bardziej niż inne ze względu na ideologie oparte na wierze w ich narodotwórcze możliwości (Spolsky, 2024). Taka polityka ma również wpływ na ideologie językowe podzielane przez społeczeństwo i legitymizuje wszelkie przejawy stygmatyzacji ze względu na język.

Pojęcie ideologii językowych było badane i definiowane z wielu perspektyw i na wielu poziomach przez licznych badaczy w zakresie dziedzin socjolingwistyki i etnolingwistyki, antropologii językowej czy socjologii języka (por. Silverstein, 1979; Woolard, Shieffelin, 1994; Chromik, 2014; Michna, 2019; Dołowy-Rybińska, Hornsby, 2021; Coluzzi, 2021). Ideologie językowe były i są analizowane między innymi pod kątem podziału na makro- i mikroideologie (Chromik, 2019), różnic pomiędzy nimi samymi a postawami językowymi (Dołowy-Rybińska, Hornsby, 2021), a także pod kątem poszczególnych ideologii wyrażanych przez różne grupy mające z danym językiem kontakt (Coluzzi, 2021; Michna, 2019). Ważne z perspektywy potencjalnych działań rewitalizacyjnych jest diagnozowanie, analizowanie oraz opisywanie ideologii językowych dotyczących danej społeczności językowej zarówno ze strony osób z „zewnątrz”, jak i samych użytkowników języka. Dla osiągnięcia tych celów przydatne jest więc ideologiczne wyjaśnienie (ang. *ideological clarification*), czyli „osiągnięcie konsensusu bądź przynajmniej poziomu akceptowalnej różnicy zdań przez wszystkie strony, których w jakikolwiek sposób dotyczy proces rewitalizacji zagrożonego języka” (Kroscirity, 2009, s. 73, cyt. za Chromik, 2014).

Na potrzeby tego artykułu starałam się zidentyfikować ideologie językowe zaobserwowane w wynikach badań ankietowych oraz w transkrypcjach wywiadów składających się na biografię językowe, jak również opinie nowych użytkowników języka śląskiego. Mam nadzieję, że wyniki tych analiz okażą się użyteczne w lepszym zrozumieniu motywacji oraz możliwości potencjalnych nowych użytkowników języka, którzy przyjeżdżają na terytoria śląskojęzyczne z innych obszarów Polski.

4. METODOLOGIA

Badania przeprowadzone na potrzeby tego artykułu miały charakter ilościowy i jakościowy. Zostały przeprowadzone dwuetapowo. Pierwszy etap stanowiło ankietowanie na podstawie kwestionariuszy. Formularze zostały opublikowane w mediach społecznościowych, by zdobyć wystarczającą liczbę odpowiedzi. W początkowych założeniach przewidywałam zebranie 50 wypełnionych kwestionariuszy, jednak ze względu na zbyt małą liczbę odpowiedzi mężczyzn w ankiecie, postanowiłam przedłużyć i ukierunkować badania tak, by pozyskać bardziej reprezentatywną próbę pod kątem płci. Ostatecznie w ankiecie wzięło udział 46 kobiet i 20 mężczyzn. Ankieta była skierowana do osób pochodzących spoza historycznego terytorium Górnego Śląska, które przeprowadziły się na obszary śląskojęzyczne (Górnośląski Okręg Przemysłowy, Śląsk Cieszyński oraz Śląsk Opolski). W ankiecie poprosiłam o wzięcie udziału osoby

w wieku 18–35 lat. W badaniach starałam się skupić na młodszym pokoleniu regionalnych migrantów. Ankieta składała się z 11 pytań, w tym jednego, które miało na celu pozyskanie wyników jakościowych. W pytaniu jakościowym ankietowani zostali poproszeni o wskazanie, z jakimi określeniami kojarzy im się mowa śląska. Istniała możliwość wybrania dowolnej liczby i konfiguracji określeń⁶ oraz dopisania własnych asocjacji. Zamiarem tego pytania było zyskanie ogólnego oglądu dotyczącego przekonań na temat języka śląskiego towarzyszących grupie ankietowanych.

Drugi etap badań zakładał przeprowadzenie wywiadów pogłębionych z młodymi aktywistami językowymi. Kategoria aktywisty językowego jest tutaj postrzegana w bardzo ogólny i liberalny sposób. Chodzi o osoby, które angażują się w promocję języka, kultury, lub historii Górnego Śląska. Wywiady miały na celu przedstawienie biografii językowych (Miodunka, 2016) i opinii uczestników oraz zidentyfikowanie na podstawie ich transkrypcji ideologii językowych, które przenikały do doświadczeń moich rozmówców. Wywiady zostały przeprowadzone z 5 osobami (4 mężczyzn, 1 kobieta). Osoby te zajmują się promocją wydarzeń kulturalnych, działaniami politycznymi, edukacją regionalną oraz współorganizują wydarzenia promujące sam język mniejszości lub uczestniczą w nich. Ze względu na nietypowy charakter kategorii „nowy użytkownik języka+aktywista językowy” mamy do czynienia z małą liczbą uczestników wywiadów. Co więcej, istotne jest, że poziom kompetencji językowych w języku śląskim był dla mnie mniej znaczący w wyborze uczestników tej części badań niż ich zaangażowanie.

Dzięki analizie transkrypcji wypowiedzi uczestników badania udało się wyróżnić kilka ideologii językowych, które są opisane w punkcie 6. artykułu. Jako że dane pozyskane w wywiadach są skromne w porównaniu z liczbą użytkowników, powinny być traktowane jako tło oraz uzupełnienie dla analizy danych pozyskanych w ankiecie.

5. PRAKTYKI JĘZYKOWE W JĘZYKU ŚLĄSKIM

Na pytania w przygotowanym przeze mnie kwestionariuszu odpowiedziało w sumie 66 osób, z których wyraźnie większy odsetek stanowiły kobiety (70%). Zbieranie odpowiedzi odbywało się głównie za pomocą grup w mediach społecznościowych (Facebook). Uczestniczki i uczestnicy ankiety to osoby w wieku 18–35 lat, które pochodzą z terenów znajdujących się poza Górnym Śląskiem. Najczęściej wskazywanym powodem opuszczenia rodzinnych terenów i osiedlenia się na Śląsku było rozpoczęcie studiów wyższych na jednej ze śląskich uczelni, przeprowadzka z powodu rodziny lub partnera/ki zajęła drugie miejsce, a zmiana pracy trzecie. Wśród mężczyzn przeprowadzka z powodów rodzinnych była o wiele częściej wskazywaną motywacją niż w wypadku kobiet, wskazało ją około 40% ankietowanych mężczyzn.

⁶ Określeniami, które można było wybrać w dowolnej liczbie, były: 1. Piękna 2. Interesująca 3. Trudna do zrozumienia 4. Ciężko brzmiąca 5. Prymitywna 6. Śmieszna 7. Zrozumiała.

W pytaniu o kontakty z osobami śląskojęzycznymi aż 78% ankietowanych odpowiedziało, że w ich środowisku znajdują się osoby mówiące po śląsku. Większość osób w grupie ankietowanych posiadających śląskojęzycznych znajomych zaznaczyło, że posługuje się śląskim niemal biegle (19%), posługuje się niektórymi wyrażeniami (29%), rozumie niektóre słowa i wyrażenia, ale ich nie używa (46%) i tylko trzy osoby odpowiedziały, że nie rozumieją ani słowa, gdy ktoś do nich mówi po śląsku. Wśród respondentów bez śląskojęzycznych znajomych znalazła się jedna osoba (7%), która stwierdziła, że mówi po śląsku niemal biegle. Reszta tej grupy albo rozumie tylko niektóre słowa i wyrażenia (57%), albo nie rozumie ani słowa (36%). Możemy więc zauważyć zależność pomiędzy językiem środowiska, w jakim nowo przybyły się znalazł na Śląsku, a deklarowanym poziomem znajomości języka śląskiego.

Uczestnicy wywiadów mieli zróżnicowane wzory praktyk językowych. Kilkoro z nich wspominało o znajomości innych języków mniejszości w obrębie terytorium państwa polskiego. [M/26/SanktPetersburg]⁷ wspominał między innymi o swoim zainteresowaniu językiem wilamowskim, a [M/28/Kaszuby] jest użytkownikiem języka kaszubskiego i zna zarówno dolno-łużycki, jak i trochę łemkowski, z kolei [K/43/Sosnowiec] ze względu na swoje korzenie wychowywała się zarówno w towarzystwie osób mówiących po kaszubsku, jak i po kurpiowsku. Jako że troje z pięciorga osób uczestniczących w wywiadach nie mieszka na stałe na Górnym Śląsku, to nie wszyscy mają zawsze okazję mówić w tym języku. Trzeba również zaznaczyć, że pomimo zaangażowania w aktywizm związany z językiem śląskim, nie każda z tych osób posługuje się nim aktywnie. [K/43/Sosnowiec] oraz [M/30/Dolnośląskie] wskazują raczej na pasywną znajomość języka niż aktywną kompetencję.

Nie godom, jak to się mówi, ale też nie pogodom w innych gwarach.

Rozumiem, nie wszystko, ale rozumiem pewne słowa. Na przykład jakieś [słowa] takie znam jako pogadanki, że na przykład <<w antryju na byfyju stoi szolka tyju>>. [K/43/Sosnowiec]

No, wiesz, no tak na tyle, na ile [łapię ten śląski]. No mieliśmy właśnie w zespole na początku chłopaka, który mówił po śląsku, więc w tej formie na przykład, tak. [M/30/Dolnośląskie]

Natomiast uczestnicy, którzy potwierdzali aktywną znajomość języka śląskiego, wspominali o używaniu go przede wszystkim w towarzystwie innych śląskojęzycznych znajomych. Mówili też o korzystaniu z literatury śląskojęzycznej w ramach pomocy do nauki, o śląskojęzycznych youtuberach oraz o śląskich postaciach w polskich filmach, które były źródłem kontaktu z językiem, ale również stanowiły inspirację do rozpoczęcia nauki.

⁷ Tożsamość uczestników i uczestniczki wywiadów zostały zanonimizowane według następującego wzoru: [Tożsamość płciowa/Wiek/Miejsce pochodzenia].

Najpierw chciałem się nauczyć godać trochę jak Gustlik, nie? Ale też wtedy jeszcze nie miałem tej świadomości, że Śląsk przecież tak się różni. Pieczka, a właściwie ta jego postać wykreowana przez Franciszka Pieczkę mówiła taką śląszczyzną, co się mówiło w Ustroniu, prawda? Bo stamtąd Pieczka pochodził. A nauczyłem się w końcu tej śląszczyzny w odmianie przemysłowej, à la Katowice i okolice. I, żeby było zabawniej, spotykałem się potem z Cieszyńiakami. Z tym że po tej stronie czeskiej, ale pięknie godajōncymi po Śląsku. Wyjeżdżałem na taki konkurs recytatorski dla Polonii i Polaków z zagranicy <<Kresy>> w Białymstoku, gdzie przyjeżdżała młodzież polonijna z różnych stron świata, głównie ze Wschodu, no i trochę z południa, między innymi z Czech. Z nimi tam godałem, z tym że... no właśnie... Potem się przekonałem, że jednak trochę nie tego śląskiego się nauczyłem, bo moja śląszczyzna przez nich była zawsze wyśmiewana (śmiech), bo tak to jest zupełnie inny Śląski, który naprawdę wieloma cechami się różni, więc jakkolwiek się dogadywaliśmy zawsze i świetnie rozumiałem, ale to nie było to samo. [M/26/SanktPetersburg]

A no to tak sobie stwierdziłem w sumie, że jakby lubię ten język, słyszę go od dziecka i chciałbym go bardziej poznać, więc pewnego razu po prostu zrobiłem sobie zamówienie z tego wydawnictwa [Silesia Progress] na kilka książek i zacząłem czytać jedna po drugiej. A, że byłem w miarę tam osłuchany, no to szło to całkiem spoko. Po prostu czasem musiałem jakieś słówko sprawdzić i tak dalej. Potem to... Bo obecnie to mam też kilku znajomych Ślązaków, więc, na przykład jak widzę się z nimi albo piszę z nimi, to zawsze mówimy albo piszemy do siebie po śląsku. Więc jakoś tam też mam czasem okazję, żeby używać tego języka. No ale wiadomo, nie mówię jakoś perfekcyjnie dobrze po Śląsku. [M/28/Kaszuby]

6. IDEOLOGIE JĘZYKOWE NOWYCH UŻYTKOWNIKÓW JĘZYKA ŚLĄSKIEGO

6.1. Język śląski – ideologia wartościująca

Najbardziej pozytywne określenie stosowane wobec śląskiego „piękny”⁸ zostało wybrane 8 razy (o wiele mniej niż wszystkie inne) i 5 razy zostało dobrane do pary z przymiotnikiem „interesujący”. Pozwala to sądzić, że wśród nowych użytkowników języka są osoby, które postrzegają język śląski jako wartość pozytywną (również pod kątem estetycznym). Jeden z ankietowanych wspominał również o jego „nostalgicznym” charakterze, odwołując się zarazem do pozytywnych wspomnień związanych ze spędzaniem dzieciństwa na Śląsku. Ideologia wartościująca język (śląski) może zostać tutaj zdefiniowana jako przekonanie, że dany wariant językowy jest wart uwagi, podziwu lub zainteresowania. Ta cecha została szczególnie uwydatniona w wywiadach z nowymi użytkownikami języka. Ze względu na to, że warunkiem bycia uczestnikiem wywiadów była działalność z zakresu aktywizmu językowego, można było się spodziewać pozytywnych opinii względem języków mniejszości oraz wielojęzyczności w ogóle. Wszyscy uczestnicy wyrazili opinię na temat wartości języka mniejszości. Jeden z nich opisuje, w jaki sposób jego postrzeganie Śląska zmieniało się na przestrzeni czasu:

⁸ Poniżej przedstawiam listę określeń i częstotliwość ich wybierania: interesujący 28 (42%); śmieszny 23 (35%); ciężko brzmiący 22 (33%); trudny do zrozumienia 18 (28%); prymitywny 9 (14%); łatwy w zrozumieniu 10 (15%); piękny 8 (12%).

*Ja bym powiedział, że to gdzieś tam wszystko idzie w parze z jednej strony i poznawanie lepiej własnej rodziny i znajomych i uczenie się języka i czytanie śląskiej literatury. Gdzieś tam jakby wszystko razem sprawia, że jakby coraz lepiej poznaję Śląsk i Ślązaków i coraz lepiej rozumiem. A więc czy się zmienił? **Obraz na pewno się poszerzył. A zmienił się na pewno. Na lepsze, ciekawsze?** [M/28/Kaszuby]*

Z kolei inna osoba odwołuje się do estetycznej wartości języka śląskiego:

*Natomiast myślę, że warto. Znaczy... jestem akurat taką osobą, która uważa, że powinno się uczyć, tym bardziej że jest ładne. **Mnie się podoba gwara Śląska, mnie się podoba ten koloryt.** Podobają mi się też nazwy potraw po Śląsku. One dla mnie też ładnie brzmią. [K/43/Zagłębie Dąbrowskie]*

Ideologie wartościujące język śląski zostały przez Michnę (2019) połączone z ideą „nowych” ideologii językowych, które często są odpowiedzią na opresję „starych” ideologii językowych. Taka ideologia (ideologie) wartościująca może się przejawiać różnymi przekonaniami dotyczącymi zarazem poglądu na temat emancypacji języka, jak i samej estetyki języka czy potencjalnych dziedzin jego użycia.

6.2. Ideologia autentyczności

Jedną z ideologii, która została już nazwana i opisana przez licznych badaczy i badaczki (por. Yang, 2018; Sallabank, 2018; Woolard, Shieffelin, 1994), jest ideologia autentyczności. Przekłada się ona na przeświadczenie, że wartość języka jest związana z konkretną społecznością (Dołowy-Rybińska, Hornsby, 2021). Podkreśla, że język jest „czyjś” i pochodzi „skądś”. W związku z tym może okazać się problematyczna, kiedy pojawiają się nowi użytkownicy języka, szczególnie pochodzący spoza regionu. Zostało to uwydatnione zwłaszcza w wypowiedziach aktywistów, którzy przywołują swoje doświadczenia z podejściem dyktowanym tą ideologią. Jeden z nich wspomina sytuację, w której został skonfrontowany przez nieznanego Ślązaka w komunikacji miejskiej:

*To mi się zdarzyło parę razy, ale raz właśnie była to taka mocniejsza sytuacja, że jak przyjechała dwójka moich znajomych ze Skierniewic, którzy też są trochę zainteresowani Śląskiem i językiem śląskim, to coś tam próbowałem do nich po Śląsku gadać i podszedł do mnie w tramwaju jakiś pan po pięćdziesiątce i zaczął mi gadać, że **‘to nie Śląski, przestdń’**. [M/19/Świętokrzyskie]*

Z kolei jedyna uczestniczka wywiadów mówiła o tym, że „akcent śląski” jest potrzebny, by móc się identyfikować jako nowy użytkownik języka:

Może źle oceniam moje zdolności, ale jednak w śląskim też trzeba by było mieć ten akcent, tak mi się wydaje. Żeby ktoś się nie rozpoznał, że ja nie jestem ze Śląska, więc myślę, że tutaj musiałby dojść [akcent]. Musiałaby dojść leksyka taka już zaawansowana. [K/43/Zagłębie Dąbrowskie]

Inny aktywista, zajmujący się pracą z młodzieżą, poddawał z kolei ideologię autentyczności polemice. Odwoływał się do autochtonicznego aspektu języka śląskiego jako czegoś, co trzeba mieć na uwadze, ale co nie może stać na drodze praktykom językowym:

*No ale ten śląski jest dla mnie takim rodzajem poklonu w stronę tego, że żyję w miejscu, w którym ten język jest. On jakby jest autochtoniczny stąd, więc jak chcę tutaj być na poważnie, no to **nie widzę tego tak, że nie mam prawa go używać**. Bo wiesz, nie jestem stąd od trzech pokoleń. Tylko że wydaje mi się, że większym aktem szacunku do bogów tego miejsca, albo do duchów tego miejsca jest właśnie praktykowanie tego, **tylko w godny sposób**. I ożywianie tego języka tak, jakby on miał posłużyć temu czasowi i temu miejscu, w którym jesteśmy teraz, nie? [M/30/Dolnośląskie]*

Jeden z ankietowanych podał dodatkowo przymiotnik „lokalny” jako określenie kojarzące się z językiem śląskim. Dobór takiego słowa może być interpretowany jako pośredni przejaw ideologii autentyczności. Pokazuje on, że mowa śląska kojarzy się z pewnym geograficznym terytorium i dotyczy osób z niego pochodzących.

6.3. Język śląski – ten gorszy

Najbardziej negatywnym określeniem, które można było wybrać w ankiecie jako te, z którym się kojarzy język śląski, był przymiotnik „prymitywny”. Zostało ono wybrane 9 razy, również w konfiguracjach z przymiotnikami „ciężko brzmiący” (5 razy) oraz „śmieszny” (3 razy). 3 respondentów postanowiło do dokonanego wyboru przymiotnika „prymitywny” dodać własne, bardziej rozbudowane opisy swoich opinii na temat języka śląskiego. Zapisane wyrażenia brzmiały następująco: „prostacki, niepoprawny, posługują się nim wyłącznie ludzie z nizin społecznych i patologie”, „niedbały” i „często prostacki, mocno zgermanizowany”. Co ciekawe, osoby, które przedstawiały właśnie najbardziej negatywne opinie na temat śląskiego, nie miały wielu cech wspólnych pod kątem charakterystyki biograficznej. Byli to respondenci w różnym wieku, z różnym wykształceniem, z różnych regionów Polski, zarówno kobiety jak i mężczyźni. Większość z nich deklarowała jednak bierną znajomość języka śląskiego, a w ostatnim pytaniu deklarowała brak chęci pogłębienia swojej wiedzy z zakresu tego języka. Takie osoby nie mogą więc być uważane za (potencjalnych) nowych użytkowników języka śląskiego z tej prostej przyczyny, że sami sobie tego nie życzą.

Jeden z aktywistów wspomina również sytuację, w której spotkał się z negatywnym podejściem do mówienia w języku śląskim ze strony dziecka wychowanego na Śląsku:

*Ona wtedy miała chyba 7, 8, może 9 lat. Nie pamiętam. W każdym razie coś w tym stylu. To była córka znajomych tej mojej koleżanki. To też jest Śląska rodzina, ale oni do swoich dzieci mówią po polsku, a po Śląsku nie godają. A jak przyjeżdżam na Śląsk, to jestem wredny, ja zazwyczaj godom, no niy? Więc do niej też zech godoł. To ona do mnie mówiła: „**Nie, nie tak się nie mówi. Tak nie wolno mówić**” albo coś takiego. [M/26/SanktPetersburg]*

Problem ze zdefiniowaniem ideologii wyrażanych w sposób podobny do przedstawionego polega na tym, że często są one złożone z wielu różnych stygmatyzujących ideologii językowych. Jedną z nich jest ideologia standaryzacji, według której języki (szczególnie te uznane za państwowe) są tymi „prawdziwymi” (w odróżnieniu od dialektów lub gwar) i służą za pewnego rodzaju model (Coluzzi, 2021). W rozumieniu tego

przekonania takie języki są kreowane na „moralnie wyższe, lepsze, bardziej wykształcone, czystsze i bardziej kulturalne niż inne odmiany językowe” (Brunstad, 2003, s. 53). Podejście dewaloryzujące języki mniejszości jest również silnie zakorzenione w „dzieciństwie ideologii naród-państwo”, która łączy się z ideologiami językowymi opierającymi się na przekonaniu, że są języki „w gruncie rzeczy nadrzędne” oraz „w gruncie rzeczy podrzędne” (Wolff, 2017). Ta ideologia wydaje się politycznie użyteczna właśnie ze względu na swoje narodotwórcze właściwości, ponieważ wspiera budowanie tożsamości narodowej jednostki na idei „państwa” i „narodu” przy pomocy jednego właściwego im języka. W kontekście języka śląskiego takie ideologie zakładają jego podrzędność wobec języka polskiego. Wszelkie przekonania wyrażane w zgodzie z podobną ideologią niosą ze sobą nie tylko opinie na temat samej odmiany językowej, ale również sąd o intelekcie (a nawet, w niektórych przypadkach, moralności) jej użytkowników.

7. PODSUMOWANIE: PERSPEKTYWY

Analiza wyników badań ilościowych i jakościowych pozwala na wyciągnięcie pewnych wniosków na temat potencjału przybyłych na Śląsk osób do stania się nowymi użytkownikami języka śląskiego. Badania ilościowe ujawniły przekonania młodych osób na temat śląszczyzny. Możemy zauważyć, że ideologie językowe przyjmowane przez młodych dorosłych są często nadal negatywne, a w niektórych przypadkach (nawiązuję tutaj do cytatu o nizinach społecznych i patologii) wręcz agresywne. Pomimo tego rodzaju wypowiedzi, ostatnie pytanie ukazało jednak dość wysoką liczbę osób, które są zainteresowane rozwijaniem swoich kompetencji mówienia w języku śląskim. Na pytanie o chęć wzięcia udziału w kursie lub lektoracie języka śląskiego, gdyby pojawiła się taka możliwość, aż 44% odpowiedziało pozytywnie.

Wywiady z aktywistami językowymi pozwoliły za to przyjrzeć się motywacjom i przekonaniom osób, które są zainteresowane językiem śląskim i są zmotywowane, by go bliżej poznawać lub używać. Kluczem do sukcesu niezaprzeczalnie jest porzucenie „starych” ideologii językowych, które narzucają językom i ich użytkownikom hierarchię, w której jedne języki są „lepsze” od drugih. Zarazem ideologia autentyczności może być dużą przeszkodą w zachęcaniu młodych osób przyjeżdżających na Śląsk do nauki języka regionu. Wyrozumiałość wobec siebie samych oraz siebie nawzajem jest niezbędna w zdobywaniu kompetencji językowych. Wypominanie sobie i innym niedociągnięć pod kątem akcentu lub błędów może zniechęcić do dalszej nauki oraz do swobodnego praktykowania języka śląskiego. Sukces osób, które mogłyby się stać nowymi użytkownikami języka, zależy również od autochtonicznych użytkowników, ich postaw oraz reakcji.

Odpowiadając na pytanie, czy przybyli na Śląsk młodzi ludzie mają potencjał by stać się nowymi użytkownikami śląskiego, pragnę podkreślić, jak ważna jest zmiana negatywnych ideologii językowych oraz umacnianie tych pozytywnych. Dekolonizacja

naszego pojęcia na temat języków w ogóle (Phipps, 2019) jest kluczowa dla zwiększania prestiżu języków mniejszości (regionalnych, mniejszościowych, zmarginalizowanych przez nacjonalistyczną politykę językową). Zmiana negatywnych przekonań może bezpośrednio wpłynąć na motywację oraz zaangażowanie nowo przybyłych do otwarcia się na śląski język oraz kulturę. Trzeba podkreślić, że od motywacji i zaangażowania zależy sukces zdobycia komunikatywnego poziomu kompetencji w jakimkolwiek języku. Moi rozmówcy jak najbardziej wpisują się w definicję nowomówców języka śląskiego. Niektórzy ankietowani również mają ku temu potencjał.

44% ankietowanych, czyli ci, którzy wyrazili chęć poznania języka śląskiego bliżej, przy odpowiednio zaplanowanych programach rewitalizacyjnych mogłoby budować swoje umiejętności językowe, zaangażowanie i relacje z innymi użytkownikami. Aby ten cel osiągnąć, potrzebne są nie tylko inicjatywy edukacyjne, ale również inicjatywy rozwijające wspólnotowość oraz budujące mosty między „tradycyjnymi” użytkownikami języka a nowomówcami z i spoza regionu. Rewitalizacja językowa otwarta na nowych użytkowników śląskiego przeciwstawia się ideologii autentyczności oraz podkreśla dostępność języka dla wszystkich, którzy są gotowi po niego sięgnąć.

BIBLIOGRAFIA

- Albury, N. (2020). Language attitudes and ideologies on linguistic diversity. W: A.C. Schalley, S.A. Eisenchlas (red.), *Handbook of home language maintenance and development: Social and affective factors*, (s. 357–376). Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.
- Baxter, R.N. (2021). Réflexions sur la dichotomie entre néolocuteurs et locuteurs natifs/traditionnels dans le cadre de la revitalisation des langues minoritaires: vers un nouveau discours inclusif. *Lengas. Revue de sociolinguistique*, 89, bez paginacji.
- Blanchet, P. (2017). *Discriminations: combattre la glottophobie*. Limoges: Éditions Textuel.
- Blanchet, P. (2021). Glottophobie. *Langage et société*, 174(3), 155–159.
- Brunstad, E. (2003). Standard language and linguistic purism. *Sociolinguistica*, 17, 52–70.
- Chromik, B. (2014). Aspekty pojęcia ideologie językowe istotne z perspektywy działań rewitalizacyjnych. *Zeszyty Łużyckie*, 48, 65–76.
- Chromik, B. (2019). *Mikro-i makroideologie językowe. Przykład języka wilamowskiego* (rozprawa doktorska).
- Coluzzi, P. (2021). Endangered Languages and Diaspora: Special Theme: the State and Study of Arbëresh as an Endangered Diaspora Language. W: E. Derhemi (red.), *Is reversing language shift a hopeless endeavour? How Language Ideologies and Myths are Affecting Minority and Regional Languages in Italy* (s. 52–62). Tirana: Mediapart.
- Costa, J. (2010). Des derniers locuteurs aux néo-locuteurs: revitalisation linguistique en Europe. *Faits de langues*, 35–36(1), 205–223.
- Dołowy-Rybińska, N. (2017). <<Nikt za nas tego nie zrobi>>. *Praktyki językowe i kulturowe młodych aktywistów mniejszości językowych Europy*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Dołowy-Rybińska, N., Hornsby, M. (2021). Attitudes and ideologies in language revitalisation. W: J. Salabank, J. Olko (red.), *Revitalizing endangered languages: A practical guide* (s. 104–126). Cambridge: Cambridge University Press.

- Kroskrity, Paul V. (2009). Language Renewals Sites of Language Ideological Struggle. The Need for “Ideological Clarification”. W: J. Reyhner, L. Lockards (red.), *Indigenous Language revitalization. Encouragement, Guidance & Lessons Learned* (s. 71–83). Flagstaff, Arizona: Northern Arizona University.
- Lipińska, E., Seretny, A. (2019). Język odziedziczony a dwujęzyczność – o konieczności badań komparatywnych. *Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*, 26, 287–300.
- Michna, E. (2019). Emancypacja śląszczyzny w kontekście „starych” i „nowych” ideologii językowych. *Postscriptum Polonistyczne*, 23(1), 57–76.
- Miodunka, W. (2016). Biografia językowa jako jedna z metod badania dwujęzyczności. W: R. Dębski, W. Miodunka (red.), *Bilingwizm polsko-obcy dziś: od teorii i metodologii badań do studiów przypadków* (49–87). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- O'Rourke, B., Pujolar, J., Ramallo, F. (2015). New speakers of minority languages: the challenging opportunity – Foreword. *International Journal of the Sociology of Language*, 231, 1–20.
- Phipps, A. (2019). *Decolonising multilingualism: Struggles to decreate*, T. 1. Berlin: Multilingual Matters.
- Rzepka, R. (2022). Dyskryminacja Ślązaków. W: J. Olko i M. Bilewicz (red.), *Mniejszości i ich języki wobec kryzysu* (s. 59–60). Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Sallabank, J. (2018). Purism, variation, change and ‘authenticity’: Ideological challenges to language revitalisation. *European Review* 26(1), 164–178.
- Spolsky, B. (2004). *Language policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swadźba, U. (2012). Czy na Śląsku są jeszcze gorole? Analiza socjologiczna konfliktu etnicznego. *Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa*, 3, 49–63.
- Tambor, J. (2006). *Mowa Górnoślązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Woolard, K.A., Schieffelin, B.B. (1994). Language ideology. *Annual review of anthropology* 23, 55–82.
- Wolff, H. E. (2017). Language ideologies and the politics of language in post-colonial Africa. *Stellenbosch Papers in Linguistics Plus*, 51(1), 1–22.
- Wolfram, W. (1998). Language ideology and dialect: Understanding the Oakland Ebonics controversy. *Journal of English linguistics*, 26(2), 108–121.
- Yang, M. (2018). Discourses on ‘authenticity’: Language ideology, ethnic boundaries, and Tibetan identity on a multi-ethnic campus. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 39(10), 925–940.

New Language Users: Language Ideologies and Perspectives

Keywords: new speakers, language ideologies, Silesian language, minority languages.

ABSTRACT

This article aims to explore the language practices and beliefs related to the Silesian language among the younger generation who have moved to Silesia from other parts of Poland. The study focuses on new speakers of minority languages and language ideologies. The research topic is significant due to changes in migration patterns in the region, and the declining number of minority language speakers worldwide. The methodology applied includes both quantitative and qualitative analysis. The first stage involved conducting online surveys directed at individuals aged 18–35 who settled in Silesia during adulthood. The second stage comprised interviews with young activists of the Silesian language, also originating from outside the historical Silesian region. The survey results revealed that, despite existing negative perceptions about the Silesian language, many respondents were willing to deepen their proficiency in Silesian. Interviews emphasized the importance of general language awareness and building relationships with other language speakers in the process of becoming new speakers of the Silesian language. Based on the research conducted, it can be inferred that some respondents have the potential to develop their language skills in Silesian. A key element of this process is the implementation of appropriately planned revitalization activities, which encourage active engagement by using the Silesian language, and are open to the participation of individuals from outside the region. In summary, this article sheds light on the linguistic context of the new generation of migrants in Silesia, highlighting their potential to become new speakers of the Silesian language.